

Nemeshegyi Péter

Dante költői látomása a Szentháromságról

A világirodalom kimagasló remekműve Dante *Isteni Színjátéka*. Dante tudvalevőleg ismerte Aquinói Szent Tamás teológiáját, és költeményében annak gondolatait igyekezett költői képekbe öltöztetni. Ez igaz Szent Tamás Szentháromság-tanáról is. Tamás, az ókori zsinatok dogmái, valamint Szent Ágoston felfogása nyomán mindkét nagy *Summájában* hosszan elemzi a keresztény hit e központi misztériumát. Az egyház ókori zsinatai szerint az Istenben három Személy (*hüposztasisz*) létezik: az Atya, a Fiú és a Szentlélek. E három Személy egymással egylényegű (*homousziosz*), mégis egymástól valóban különböznek. Az Atya a forrás nélküli forrás, aki senkitől sem származik. A Fiú öröktől fogva az Atyától származik, illetve születik, mint annak Logosza. A Szentlélek pedig a harmadik isteni Személy.

Tamás, Ágostont követve, az Atya és a Fiú viszonyát az ember belső értelmi tevékenységének elemzésével igyekszik megmagyarázni. Az Atya Istenben a megismerő, a Fiú pedig a megismert, belsőleg „kimondott” végtelen isteni valóság.

A Szentlélek származásáról az I. Konstantinápolyi zsinat Credo-ja csak az Atyától való származást vallja, de Ágoston Szentháromság-tanának hatására a Nyugati Egyház teológiájában a Szentléleknek az Atyától és Fiútól való származása lett elfogadva, és ezt a felfogást középkor kezdetén beleillesztették a Nicea-Konstantinápolyi hitvallás szövegébe is: „qui a Patre *Filioque* procedit” szavakkal. Ennek a *Filioque* betoldásnak jogossága mind a mai napig a nyugati és keleti egyház között vita tárgya. Aquinói Tamás természetesen a nyugati egyház felfogását követi. Szerinte tehát, ahogy az ember lelkében a megértésből és annak megfogalmazásából megszületik az akarás, úgy a Szentlélek az megértő Atya és a megértett Fiú közös, örök, szerető akarásaként származik mindkettejüktől.

A megtestesülés tanára vonatkozólag minden keresztény elismeri, hogy az örök Ige, vagyis a Fiúisten lett emberré. Általános tanítása a kereszténységnek az is, hogy a Fiúisten megtestesülésén alapuló üdvrend Isten határtalan szeretetének a megnyilvánulása, amellyel magához emeli az egész emberiséget.

Az egyház tanítása azt is hangoztatja, hogy a Szentháromság valósága és a Fiúisten megtestesülésének valósága emberi ésszel fel nem fogható misztérium. A keresztények azért hiszik, mert Isten kinyilatkoztatta nekünk belső életének és szerető önátadásának titkát. E misztérium hívő, szorgos és józan kutatása a keresztény ember számára igen gyümölcsöző. E kutatás célja azonban nem kíváncsiságunk kielégítése, hanem az Isten szeretetének mélyebb átélése. Ennek tudatából és az iránta érzett hálából születik ugyanis az, amit Szent Bonaventura a teológia céljának nevez: *finis theologiae est ut boni fiamus*: a teológia célja az, hogy jókká legyünk, vagyis hogy Isten szentháromságos szeretetére ráhangolódva abban részesedjünk, és azt kövessük egész életünkben.

Nos, ezek a gondolatok, költői formában megjelennek Dante *Divina commedia*jának utolsó énekében. A mű harmadik része a Paradicsomról, vagyis a Mennyszágról szól. Utolsó éneke a 33-ik. Miután Beatrice elkísérte Dantét a mennyei szentek közé, ott, a szentek és Mária közösségében, Dante végül magát Istent igyekszik megpillantani és leírni azt, amit látott. A leírást megelőző terzinák Dante vágyát ecsetelik, a 115. sortól kezdve pedig, a záró 145. sorig, Dante megpróbálja szavakkal kifejezni költői látomását és annak hatását.

A *Divina Commedia* magyar fordítása Babits Mihály mesterműve. A munka óriási volt, és költői szempontból a fordítás kiváló. Be kell azonban vallani, hogy Babits remek költő volt ugyan, de a szent tamási teológiában nem volt igazán járatos. Ezért ezeknek a terzináknak fordítása költői remekmű ugyan, de a teológiai finomságok elsikkadnak. Ez nagy kár, mert Dante leírása nemcsak költőileg, hanem teológiai is csodálatos alkotás. Költői

képei érzékletesen fejezik ki a Szentháromság és a Megtestesülés misztériumát, és mélyebben megrendítenek, mint a dogmák és teológiai magyarázatok bölcséleti ízű szavai. Ezért itt leírom Dante szövegét, utána pedig Babits fordítását, majd pedig próbálok egy teológiaiag pontosabb fordítást megokolni.

115. Nella profonda e chiara sussistenza
dell'alto lume parvemi tre giri
di tre colori e d'una contenenza.
118. e l'un dall'altro, come iri da iri,
parea riflesso, e il terzo pareva foco
che quinci e quindi egualmente si spiri.
121. O quanto è corto il dire, e como fioco
al mio concetto! E questo, aquel ch'io vidi,
è tanto, che non basta a dicer poco.
124. O luce eterna, che sola in te sidi,
sola t'intendi, e da te intelletta
e intendente te, ami ed arridi!
127. Quella circolazion, che sí concetta
pareva in te come lume riflesso,
dagli occhi miei alquanto circonspecta,
130. dentro da sé del suo colore stesso
mi parve pinta della nostra effige,
per che il mio viso in lei tutto era messo.
133. Qual è il geométra che tutto s'affige
per misurar lo cerchio, e non ritrova,
pensando, quel principio onde'egli indige;
136. tale era io a quella vista nuova:
veder voleva, come si convenne
l'imago al cerchio e come vi s'indova;
139. ma non eran da ciò le proprie penne,
se non che la mia mente fu percossa
da un fulgore, in che sua voglia venne.
140. All'alta fantasia qui mancò possa;
ma già volgeva il mio disiro e il velle,
sí come rota ch'egualmente è mossa,
145. l'amor che move il sole e l'altre stelle.

Lássuk most Babits fordítását:

115. a fénysűrű mögé, a tiszta mélybe
három kör áradt, élesen kiválván,
háromszín és egy átmérőjű térbe.
118. És egy a mást, mint szivárványt szivárvány,
tükrözte föl, s e kettő lehelése
a harmadik, belőlük egyre szállván.
121. Mily kurta szó ily elképzelésre!
S e rekedt dal, ahhoz mi tárva volt ott,
olyan hogy kevés becsülni „kevésre”.
124. Óh, örök Fény, magadban ülve boldog!
Magadat érted csak, s magadtól értve

- magadat értőn szereted s mosolygod.
127. S ama körforgás, amely így megértve
olyannak látszott, mint a visszavert fény,
amint sokáig néztem bele kérde,
130. magában, s színét színeibe rejtven
a mi képünknek festődött keretté,
hogyan csak azt néztem, minden mást felejtven.
133. Mint a mérnök, ki a kört szeretné
megmérni, töpreng, hogy titkába lásson,
de mérő elvét hasztalan keresné:
136. olyá tett engem ez új látomásom
töprengve tudni, hogyan egyesüle
kör a képpel, s hogy árad át egymáson,
139. de szárnyam ahhoz hasztalan feszüle –
míg villám fénye tárta szememet fel
és égő vágya ekként teljesüle.
142. Csüggedtem volna, lankadt képzelettel,
de folyton-gyors kerékként forgatott
vágyat és célt bennem a Szeretet, mely
145. mozgat napot és minden csillagot.

Elemezzük a fordítást.

A 115–117. sor fordítása nagyon elnagyolt. Az eredeti nem beszél sem fénysűrűről, sem áradásról, sem éles kiválásról. Azt mondja, hogy „a magasztos fény mély és világos lényében három kör jelent meg nekem, színük három, nagyságuk egy”. A három különböző szín az egymástól különböző három isteni Személyt jelzi. A körök nagysága azonos, mert az isteni Személyek egymással egylényegűek. Egyik sem nagyobb vagy kisebb a másiknál. A kör igen alkalmas kép a végtelen Isten jelzésére, hiszen a kör vonala mintegy végtelen. Önmagába tér vissza, és sehol sincs vége.

A 118–120. sorok terzinájának első felét Babits pontosabban fordította: a Fiúisten tökéletes és végtelen tükörképe az Atyának. A Fiú úgy tükrözi az Atyát, mint szivárványt tükröző szivárvány. Nem világos, hogy Dante itt mire gondol. Megjelenik ugyan néha kettős szivárvány az égen, de ilyenkor az egyik nagyobb a másiknál. Dante viszont épp az előző terzinában mondta, hogy a három kör egyenlő nagyságú. A szivárvány hasonlat már azért sem illik az előző terzinában mondottakhoz, mert a szivárványban jelen van mind a hét szín, Dante szerint pedig az Atyát és a Fiút jelentő két kör színe különbözik. Dante a tükröződő szivárványok és a három isteni Személyt jelentő körök között talán csak azt a hasonlóságot akarta jelezni, hogy amint az Atya és a Fiú a „mennyekben” lakozik, úgy a szivárvány is az égen jelenik meg, mégpedig kör (pontosabban: félkör) alakban.

A terzinának a Szentlélekről szóló második felét Babits szintén elnagyolta. Kihagyta a *parea foco* (=tűznek tűnt) szavakat, pedig fontosak. A Szentlélek jelképe ugyanis a pünkösdi tűz. A „tűz”-szó jelzi, hogy a harmadik kör színe piros. Az első kettőnek színét Dante a mi fantáziánkra bízta. A „kettő lehelése belőlük egyre szállván” fordítás megközelíti ugyan az eredetit, de lehetett volna pontosabban is fordítani. A lehelésről Dante azt mondja, hogy *quinci e quindi* (=innen és onnan) leheltetik a Lélek, vagyis a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik közös leheletükként. Itt tehát Dante a nyugati teológia Szentlélek-származás tanát fejezi ki. Az „egyre szállván” fordítás sem a legmegfelelőbb, mert Aquinói Tamás szerint a Szentlélek istenként változatlan, a „szállván” szó pedig mozgást sugall.

A 121–123. sorok fordításánál nincs nagyobb nehézség.

A 124–126. sorok fordítása viszont annál problematikusabb. Dante itt a szent tamási Szentháromság-tant idézi: az Egy Isten: egyedül (vagyis minden teremtményt végtelenül meghaladó méltóságban) trónoló fényesség. Egyedül ő érti meg önmagát. Isten, mint az önmagát megértő Személy, Tamás szerint, nem más, mint az Atya. A megértett, vagyis megfogalmazott Isten: az Ige, a Fiú. A Fiú azonban nemcsak megértett, hanem személyesen megértő is. Az Atyának és Fiúnak kölcsönös értéséből, kölcsönös és közös szeretetként, származik, Tamás szerint, a Szentlélek. Dante a Tamástól átvett szeretet-gondolathoz szépen hozzáteszi: „és magadat mosolyogod” szavakat. A Szentháromság életének végtelen örömét a tamási magyarázat nem emeli ki, viszont a másik nagy 13. századi teológusnál, Bonaventuránál, a szentháromságos Isten öröme fontos gondolatként szerepel.

A 127–129. sorok fordítása pontos, de a 130–132. sorok fordítása megint nagyon pontatlan. Ebben a két terzinában Dante a Fiúisten megtestesülését igyekszik képletesen kifejezni. A „visszavert, visszatükrözött fényben”, vagyis a Fiúistenben Dante felfedezi „a mi képünket”, vagyis az ember képét. Nem azt mondja Dante, hogy az emberkép „keretté festődött”, hiszen az emberi természet nem lehet a végtelen istenség „kerete”. Azt se mondja, hogy a mi képünk a visszavert második kör „színeibe rejti saját színét”. Hanem azt mondja, hogy a második kör saját színével (Dante nem mondja meg, hogy milyen szín!) van beléfestve az ember alakja. Ez zseniális megfogalmazás. A dogma szerint Krisztus egy személy: ezért azonos az emberkép színe a második isteni kör színével. De Krisztus két természet, és ezért a körbe egy más alak van befestve: az ember alakja.

A 133–136. strófánál Dante költői képzelete kissé alábbhagy. A mértantudós példája megszakítja a feszültséget, bár igaz, hogy a kör kerületének mérése a geometria régi, híres problémája volt. Emlékezzünk csak a *pi* értékének kiszámolhatatlanul hosszú ezrelékeire. E képpel vezeti be Dante töprengését a Megtestesülés titkának láttán. Babits fordítása kezd akadozni. Dante szerint nem „a kör a képpel” egyesül, hanem a „kép a körrel”: vagyis a Fiú istensége egyesíti magával az emberi természetet. A „hogyan árad át egymáson” fordítás is különbözik az eredetitől. Dante azt mondja: „hogyan helyezkedik el benne” (vagyis az emberkép a körben: Krisztus emberi természete az isteni természetben).

A Megtestesülés misztériumának vágyakozó szemlélése közben „csap bele a villám” Dante értelmébe. Az eredeti nem azt mondja, hogy a villám fénye tártá fel Dante szemét. A misztérium ugyanis kifürkészhetetlen misztérium marad. Szem nem láthatja. Az isteni villám azonban betölti Dante égő vágyakozását.

Erről szólnak a 142–145. sorok, amelyek az egész vízió csúcspontját képezik. „Csüggedtem volna, lankadt képzelettel” mondja Babits. Inkább így kellene fordítani: „A magas képzelethez itt hiányzott erőm.” A „de” után ott van a fontos *già* (=már), amit Babits kihagyott: „De már forgatta vágyamat és akaratomat...”. Babits „vágyat és célt” mond, de a latinból átvett *velle*-szó akaratot, akarást jelent.

Mi az, ami Dante vágyát és akaratát forgatta, és hogyan? Először a „hogyan”-ra ad Dante választ: „folyton folyvást forgatott kerékként”. Babits „folyton-gyors kerékként” fordítással próbálkozik. Ez sem rossz, de az eredetiben nem szerepel a „gyors”-szó, hanem az egyenlő ritmusban állandóan történő forgatást jelentő *egualmente mossa* szavak.

Végül megmondja Dante, hogy mi forgatta folyton folyvást minden vágyát és akaratát. Nem más, mint az Isten-Szeretet, amely mozgat napot és minden csillagot.

A Szentháromságot és Megtestesülést értelmünkkel felfogni nem tudjuk, de a szentháromságos Isten, aki Jézus Krisztusban érettünk emberré lett, ő indítja, mozgatja, lendíti minden vágyunkat és akaratunkat. Ez az Isten-Szeretet pedig nem csupán lelki ösztönzés, hanem maga az Ősenergia, amely napot, csillagokat, az egész világmindenséget tartja állandó mozgásban.

Ezek után a magyarázatok után hadd álljon itt egy új fordítás. Ez persze költőiség szempontjából mérhetetlenül elmarad Babits versei mögött. A terzinák ritmusára sincs figyelemmel. Igyekeztem megőrizni Babits fordításából azt, ami megfelelt az eredetinek. Ott tértem el tőle, ahol mást mond, mint Dante. Ezt a nyersfordítást csak azért merem ideírni, hogy igazi költők ezen felbuzdulva költőien és *pontosan* lefordítsák Dante e csodálatos sorait.

115. A magasztos fény mély, világos lényében
három kör jelent meg nékem.
Színük három, nagyságuk egy.
118. És egyik a másikat, mint szivárvány szivárványt,
tükrözni látszott. És tűznek tűnt a harmadik,
innen is, onnan is egyformán leheltetvén.
121. Mily kurta a szó ily elképzelésre!
S e rekedt dal, ahhoz mi tárva volt ott,
Olyan, hogy kevés becsülni „kevésre”.
124. Óh, örök Fény! Egyedül székelsz boldogan,
egyedül érted önmagad, és magadtól megértetten
és magadat megértve, magadat szereted és mosolygod.
127. Ama kör, mely így megértetten
visszatükrözött fénynek látszott tebenned,
amint sokáig néztem belé,
130. úgy tűnt nekem, hogy annak saját színével
a mi képünk van belé festve,
hogy csak azt néztem, minden mást felejtvén.
133. Miként a geométra, ki a kört szeretné
megmérni, töpreng, hogy titkába lásson,
de mérő elvét hasztalan keresi,
136. olyan voltam én ennél az új látásnál,
amikor látni kívántam, hogyan viszonyul a kép a körhöz,
és hogyan helyezkedik el benne.
139. Ám szárnyam ehhez hasztalan feszült,
de értelmembe villám csapott,
és vágya ekként teljesült.
142. A magas képzelethez itt hiányzott erőm,
de folyton folyvást forgatott kerékként
vágyamat és akaratomat forgatta már
a Szeretet, mely mozgat napot és a többi csillagot.